

юннатов определены: восстановление школьных и колхозных помещений, научных и исследовательских лабораторий, посадка лесополос, закладывание лесов и садов на колхозных территориях и школьных научно-исследовательских участках, выращивание сельскохозяйственных культур, исследования, направленные на увеличение урожайности и животноводство.

Ключевые слова: природоохранное движение ученической молодёжи, природоохранительная деятельность, охрана природы.

SUMMARY

A. Mekheda. The specifics of the environmental movement of the pupils URSR in the postwar period.

The article describes the preconditions of the formation and specificity of the environmental movement pupil's in the post-war period. The main activities of the pupils in the young naturalists movement were: the rehabilitation of school and collective farm buildings, academic and research laboratories, planting of forest belts, the plant of forests and orchards in the collective farm and school plot, crop production, studies aimed at increasing yields and livestock.

Key words: pupil's movement in defense of nature, activities in the sphere of defense of nature, the defense of nature.

УДК 378

Л. Б. Прокоф'єва
Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті визначено фактори, які впливали на розвиток вищої освіти України у ХІХ – поч. ХХ століття та визначали особливості громадянського виховання студентської молоді. Розкрито зміст, методи та форми громадянського виховання у вищих навчальних закладах ХІХ – поч. ХХ ст.

Ключові слова: виховання, громадянське виховання, студент, історія громадянського виховання.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі українського державотворення та вдосконалення національної системи освіти країни одним із головних завдань вищої школи є виховання духовно багаті особистості. Вихідні положення змісту й організації виховного процесу ґрунтуються на основних засадах Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття), Концепції національного виховання (1994 р.), Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ ст. (2001 р.), Закону України «Про національно-патріотичне виховання молоді» (2004 р.), Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2005 р.), де визначено пріоритетні напрями виховання дітей та молоді.

Основою національного виховання є сукупність ціннісних пріоритетів, котрі формувалися історично. Тому вивчення проблем громадянського виховання в історично-педагогічному контексті, дослідження прогресивних педагогічних надбань минулого з цієї проблематики є актуальним для розв'язання проблем формулювання нових стратегічних засад виховання підростаючого покоління.

Теоретичний досвід минулого може стати важливим джерелом для розвитку сучасної теорії та практики громадянського виховання студентської молоді. На особливу увагу в цьому плані заслуговують надбання вітчизняних педагогів і просвітніх діячів XIX – поч. XX століття. Саме в цей час під впливом прогресивних змін в українському суспільстві відбувався інтенсивний розвиток системи вищої освіти. Набуває нової освітньої сили Львівський університет (1661 р.), починають працювати Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.), Новоросійський (1865 р.) та Чернівецький (1875 р.) університети. Русифікація українського населення в тій частині України, що входила до складу Російської імперії, а також онімечення та румунізація українців в регіонах, що входили до складу Польщі, Австро-Угорщини та Румунії сприяли виникненню студентських та громадсько-педагогічних національних рухів, основною метою яких було пропагування української просвітницької думки, обґрунтування громадянського компоненту в системі виховання молоді, поширення освіти серед народу, боротьба за національну мову, культуру, служіння на користь України.

Аналіз актуальних досліджень. Важливе значення для дослідження системи громадянського виховання молоді XIX – поч. XX ст. має педагогічна спадщина вчених, діячів культури, педагогів, письменників – М. Драгоманова, О. Духновича, В. Каразіна, М. Костомарова, І. Котляревського, М. Коцюбинського, П. Куліша, М. Максимовича, І. Тимківського, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка тощо. Педагоги минулого звертали увагу на необхідність морального, естетичного, трудового, розумового виховання молоді, а також висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку громадянського виховання – патріотизму, громадянських почуттів як складової частини національної системи виховання, висували ідею виховання «свідомого» громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчує, що першооснови громадянського виховання молоді було закладено у народній педагогіці,

значення якої висвітлюється у працях О. Любара, В. Мацюка, В. Пугача, М. М. Стельмаховича, Д. Федоренка. Для нашого дослідження становлять інтерес праці М. Аркаса, Л. Дмитрієва, Д. Лихачова, В. Яременка, в яких висвітлюється виховний ідеал давньоруської епохи, складовою частиною якого виступає громадянське виховання.

Окремим питанням історії розвитку вищої освіти та виховання на Україні присвячені дослідження Л. Вовк, М. Грищенко, В. Данилевського, О. Мазуркевич, Е. Мединського, С. Сірополка, Г. Шевчука та інших.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці багатогранні аспекти громадянського виховання в історико-педагогічному контексті знаходимо у працях І. Беха, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, О. Сухомлинської, К. Чорної та інших. За останні роки історичні аспекти цієї проблеми досліджувалися у дисертаційних роботах Д. Герцюк, О. Ковальчук, В. Коваля, О. Красовської, П. Оніщука, І. Охрименка, Р. Петронговського, Л. Растригіної та інших. Окремі питання громадянського виховання молоді в досліджуваній період частково знайшли своє відображення у сучасній польській історико-педагогічній літературі в працях Й. Альбіна, С. Козака, Р. Радзіка, Й. Ходаковської та інших.

Виклад основного матеріалу. Проблема громадянського виховання студентської молоді на Україні в період XIX – поч. XX століття не була предметом спеціального дослідження. Недостатня розробленість даної проблеми зумовили вибір теми статті: «Проблема громадянського виховання студентської молоді на Україні (XIX – поч. XX ст.)». Об'єкт дослідження: історія розвитку вищої освіти та виховання на Україні.

Предмет дослідження: громадянське виховання студентської молоді в Україні періоду XIX – поч. XX століття.

Мета статті – систематизувати теоретичні ідеї громадянського виховання студентської молоді в означений період, проаналізувати зміст, особливості і провідні тенденції громадянського виховання студентської молоді.

Відповідно до мети поставлено такі завдання:

1. Визначити фактори, що впливали на розвиток системи вищої освіти України та визначали особливості громадянського виховання студентської молоді; 2. Розкрити зміст, методи та форми громадянського виховання у вищих навчальних закладах XIX – поч. XX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XIX – початок XX століття і

визначаються фундаментальними суспільно-економічними перетвореннями, розвитком національної ідеї та боротьбою за національну вищу школу, новим якісним етапом розгортання громадсько-педагогічного руху, народженням нової культурно-педагогічної традиції та прогресивних педагогічних течій. Нижня межа – початок XIX століття визначено як період становлення та формування системи вищої освіти України, коли на підставі «Статуту університетів» (1804 р.) народжується тенденція визначення сутності і змісту громадянського виховання студентської молоді, розгортаються наукові пошуки шляхів та засобів його реалізації в системі вищої освіти України. Верхню межу (початок XX століття) визначено як період реформування системи вищої освіти та виховання відповідно до потреб суспільства та кардинальних змін у системі вищої освіти, спричинених революційними подіями 1917 року.

Потреба звернення до педагогічної спадщини та систематизації педагогічного досвіду для подальшого розвитку системи громадянського виховання студентської молоді дає можливість розкрити фактори, котрі впливали на розвиток системи вищої освіти та виховання XIX – поч. XX століття, а саме:

- історичний фактор – початок XIX століття є рубежем для відліку значного періоду в історії науки – періоду Нового часу, який на Україні мав свої особливості: переосмислення християнського вчення, формування нової високоосвіченої світської особи. Так, після повстання декабристів (1825 р.) в Україні зростає опозиція передової частини інтелігенції до освітньої політики царського уряду. У розвитку передової педагогічної думки намітилася тенденція формування ідеї національної вищої освіти;

- територіальний фактор – на початок XIX століття територіальний розподіл українських земель стає більш-менш сталим. Так, у 1791 році за Ярським миром до Росії відійшла територія між Південним Бугом та Дністром, остаточно визнавалося приєднання Криму до Росії. У 1793 році другий поділ Польщі, внаслідок якого Правобережна Україна відійшла до Росії; у 1795 році – третій поділ Польщі, за яким до Росії відійшла Західна Волинь; у 1796 році утворилася Новоросійська губернія, у 1797 році – Київська, Подільська і Волинська Губернії. На початку XIX століття Закарпаття увійшло до складу Угорського королівства, Галичину разом з частиною польських земель виділили в окремий коронний край – Королівство

Галичини Лодомерії, до якого на правах окремого округу входила Буковина. Такий розподіл українських земель зберігався до 1917 року;

- освітній фактор – наприкінці XVIII століття Києво-Могилянська Академія втрачає своє освітнє значення. Протягом кількох десятиліть починають відкриватися університети у Харкові (1805 р.), Києві (1834 р.), Одесі (1865 р.), Чернівцях (1875 р.), які стали центром культури і науки у різних регіонах держави. На початку XIX століття тиск на національну культуру українців був настільки сильним, що у її надрах визрівав дух протесту. Прогресивна педагогічна думка цього періоду формувалася під впливом зарубіжної педагогіки, вітчизняної філософської думки, подвижницької діяльності громад і таємних товариств. Педагогічна думка західноукраїнських земель формувалася у надзвичайно складних соціально-політичних умовах. Провідна інтелігенція доклала чимало зусиль до реалізації ідеї української національної вищої школи та освіти.

У межах вирішення наступного завдання – дослідження змісту, методів та форм громадянського виховання студентської молоді необхідно зазначити, що зміст університетської освіти, її структура, форми, методи навчання та виховання студентів було обумовлено конкретними суспільно-історичними умовами та характером виховних завдань, які стояли перед університетами України на окремих етапах їх розвитку. Класичні університети Східної та Західної України відрізнялись між собою змістом навчальних курсів, в яких по-різному вирішувалися провідні завдання громадянського виховання молоді. Зміст університетської освіти визначався, у першу чергу, навчальними програмами та планами, які розроблялися факультетами і затверджувались вченими радами університетів. Типовий університетський навчальний план містив такі структурні компоненти: 1) обов'язкові предмети; 2) спеціальні курси; 3) практичні заняття; 4) предмети, що рекомендуються; 5) загальна кількість годин по обов'язковим та рекомендованим предметам.

Аналіз історико-педагогічних джерел та наукових публікацій свідчить, що становлення Київського університету відбувалося з великими труднощами. Так, на четвертому році існування університету власті вирішили тимчасово закрити його. Причиною була участь багатьох студентів і професорів у польському визвольному русі. Значна вага філософських дисциплін у педагогічному процесі класичних університетів України

означеного періоду свідчить про свідоме громадянське становлення студентів.

Відомо, що у 1850 році Міністерством народної освіти було прийняте рішення про закриття кафедр філософії та заборонене викладання філософських дисциплін в усіх університетах Росії, у тому числі і в Київському. Освітнє відомство дало доручення читати скорочений курс філософії професорам богослов'я. Такі заходи було прийнято у результаті того, що царський уряд саме з розвитком філософських течій пов'язував розгортання революційного руху у Європі [Києвлянин. – 1884. – 21 августа].

Зазначимо, що у другій половині XIX ст. філософську домінанту педагогічного процесу в класичних університетах України було відновлено. У доповідній записці, направленій у 1874 році до Ради університету св. Володимира професором В. Модестовим, підкреслювалось, що випускник університету після його закінчення не тільки повинен одержати ґрунтовну підготовку до «спеціальної діяльності», у тому числі і педагогічної, але і неодмінно мав уособлювати риси «справжнього громадянина – представника гуманної освіти». На його думку, важливо не тільки висувати високі наукові вимоги до діяльності історико-філологічного факультету університету, але й зберегти його освітньо-педагогічний напрям [1, 15 – 16].

Зміст, структура навчальних програм та планів, які були розроблені у Харківському, Київському та Новоросійському університетах на початку XX ст., передбачали реалізацію моделі майбутніх фахівців, здатних захищати свої світоглядні позиції, зберігати толерантність щодо переконань інших.

Вивчення архівних матеріалів засвідчує, що цінний і до того ж маловідомий навчально-методичний та виховний досвід з питань організації педагогічного процесу накопичив у XIX ст. Харківський університет. За статутами 1804 і 1835 рр. Харківський університет мав головну мету – готувати вчителів для середньої і викладачів для вищої шкіл. Спеціальна педагогічна підготовка студентів у Харківському університеті передбачала такі форми: вивчення предметів педагогічного циклу – спеціальних методик (з 1805 р.), загальної педагогіки (з 1807 р.), теорії і методики навчання (1811 р.), дидактики, теорії виховання та історії педагогіки (з 1834 р.); активна педагогічна практика на базі повітових училищ і гімназій протягом 3 – 4 тижнів (з 1808 р.); участь у роботі педагогічних семінарів з питань виховання учнів та молоді (з 1812 р.); написання конкурсних навчально-

методичних робіт на педагогічні теми. Професори Харківського університету наставляли майбутніх викладачів вищої школи і гімназій «майстерності викладати науки зрозумілим і систематичним чином», надавали питанням виховання молоді виключного значення, прищеплювали почуття любові до свого народу, досягаючи цього шляхом вироблення у кожного студента індивідуального навчального та виховного плану, складеного під керівництвом професора-наставника. Так, громадянські погляди та позиція студента історико-філологічного факультету М. Костомарова – відомого у майбутньому історика, фольклориста, етнографа, письменника, громадського діяча формувалася в ті часи, коли там працювали вчені, відомі своїми демократичними поглядами, зокрема, М. Лунін, який викладав історію та відомий український поет П. Гулак-Артемівський.

Важливою особливістю змісту університетської освіти та виховання у Львівському університеті в імперську добу була зорієнтованість навчальних програм та планів його факультетів не тільки на розширення загальноосвітньої підготовки студентів, а й виховання в них найкращих гуманних прагнень. У другій половині XIX ст. відбулось поглиблення та внесення структурних змін до навчальних програм та планів Львівського університету. Зазначені трансформаційні зміни було спрямовано на розширення змісту університетської освіти, у якому важливе місце займали питання громадянського виховання українських студентів, що позначилося на збільшенні годин у вивченні історичних та філософських студій. У 1849 році було відкрито чотири українські кафедри на богословському відділі та кафедрі української мови і літератури, діяльність якої тісно пов'язана з ім'ям професора Якова Головацького (1814 – 1888рр.) – видатного літератора, історика, етнографа [1, 110].

Еволюція філософської-педагогічної підготовки майбутніх викладачів для середніх шкіл у Львівському університеті пов'язана з ім'ям професора К. Твардовського, який у 1895 р. очолював кафедру філософії. Він став засновником Львівсько-Варшавської філософської школи, яка підготувала понад 100 відомих філософів-психологів, педагогів-теоретиків, значну кількість вчителів. Так, у 1 семестрі 1895 – 1896 навчального року К. Твардовський, зокрема, читав лекції з філософсько-педагогічної проблематики: «Критичний огляд історії розвитку філософії від найдавніших часів до кінця XVIII ст.», в якому значну увагу приділяв

громадянському самовизначенню молодого покоління [1, 63].

У першій половині XIX ст. було закладено науково-педагогічний, методичний та виховний принципи університетських лекцій. Не випадково дослідники історії університетської освіти у своїх працях вказували на те, що основна риса навчального процесу в університеті полягає у «вислуховуванні, розумінні та виховному значенні лекцій, які читаються». На їхню думку, лекції протягом усього XIX ст. залишались «головним і переважаючим способом академічного вивчення науки та виховання у молоді певного ставлення до суспільних явищ та перетворень» [3, 15]. Університетські лекції сприяли виробленню у студентів пізнавального інтересу до відповідної наукової дисципліни, формуванню у них розумових здібностей та громадянських почуттів.

Зміст лекцій, їх глибина, науковий та методичний рівень викладання навчального матеріалу визначались професійно-педагогічними якостями викладача, його ставленням до предмету та активній громадянській позиції. Необхідно визначити, що саме видатні лектори забезпечували якість навчально-виховного процесу в університетах, визначали рівень фундаментальної підготовки майбутніх фахівців. Наприклад, в університеті св. Володимира глибоким громадянським потенціалом відзначались лекції засновника київської школи істориків, професора Володимира Антоновича.

Наполягаючи на поважному ставленні викладачів до студентської аудиторії та врахуванні її інтересів, М. Пирогов сформулював ряд важливих умов успішності лекційного університетського навчання. Важливо, щоб взаємовідносини викладачів і студентів були проникнуті гуманізмом у зв'язку з спільною метою – бути людиною та справжнім громадянином. До особи викладача М. Пирогов висував високі моральні та громадянські вимоги. За переконанням вченого-педагога, він повинен вірити у людину, у освітню силу науки, нести відповідальність за результати навчання та виховання. В «Листах із Гейдельбергу» читаємо: «Хай вчиться тільки той, хто хоче вчитись – це його справа. Але хто хоче у мене вчитись, той повинен чому-небудь навчитися – це моя справа – так повинен думати кожний совісний викладач» [4, 397].

Широко застосовуючи лекційний метод навчання та виховання, кращі професори і доценти університетів України посилювали науково-педагогічні, методичні та виховні вимоги до лекції, замислювалися

над питаннями удосконалення організації розумової діяльності студентів та активізації їх мислення за допомогою дидактичних засобів розвитку уваги і подолання пасивності слухачів. Професор Харківського університету Х. Роммель у праці «Дидактика і методика» підкреслював, що лекція тільки тоді буде корисною, коли даватиме студентам нові відомості і формуватиме у них пізнавальний інтерес, прагнення до самостійного оволодіння знаннями [3, 78]. Поряд із цим, університетські викладачі рекомендували у ході лекцій проводити «короткі диспути», «діалоги», практикували впровадження «елементів бесіди», «задавання питань» та ін.

У 1863 р. Рада університету св. Володимира звернулася до Міністерства народної освіти з проханням дозволити безкоштовні публічні лекції. У поданій міністру освіти доповідній записці ректор вказував, що «потреба» університетської освіти не обмежується лише одними студентами, а починає проникати в усі верстви суспільства. Лекції для студентів, обмежені межами навчальної програми через «стислість викладу і суворий науковий характер не можуть задовольнити публіку, не підготовлену до систематичного викладу науки. Тому необхідно відкрити публічні лекції для сторонніх осіб з питань, найбільш цікавих і для публіки, в доступній для кожного формі. В результаті цього університет не тільки міг би зміцнити свої стосунки з суспільством, але й розширив би своє освітнє на виховне значення, шляхом сприяння поширенню народної освіти» [5]. Наприкінці XIX – початку XX ст. професори Київського університету влаштовували публічні лекції за власною ініціативою та з ініціативи наукових товариств. Так, у звіті історико-філологічного факультету університету св. Володимира за 1904 рік, було вказано, що в цей період з публічними лекціями виступили професори університету В. Голубовський, М. Довнар-Запольський, В. Перетц. Публічні лекції, присвячені предметам відповідних кафедр та головним питанням громадянського самовизначення українського суспільства, були проведені професорами університету в серії читань, влаштованих історичним товариством Нестора-літописця [1, 5].

Вивчення історико-педагогічної літератури дає підстави для висновку про те, що кращі педагоги університетів України XIX – початку XX ст. творчо підходили до питання вибору і застосування організаційних форм і методів навчання та виховання. Вони вважали, що кожен із методів не може бути «універсальним» і повинен використовуватися в комплексі з іншими.

Викладачі університетів наполегливо боролися за вдосконалення науково обґрунтованої педагогічної системи навчання та виховання у вищих навчальних закладах, утвердження в них курсової системи, яка, з урахуванням історико-педагогічного досвіду, виявилася найдоцільнішою.

Важливою рисою практичних занять з точних та гуманітарних дисциплін, які викладались у класичних університетах України в другій половині XIX ст., було поглиблення їхнього змісту та посилення виховної спрямованості. Під час проведення практичних занять в університеті св. Володимира викладачі особливої уваги приділяли питанням розумового, громадянського та морального розвитку своїх вихованців, виявленню у них педагогічних здібностей [1, 135].

Необхідно зазначити, що до педагогічно ефективних форм навчальної та виховної роботи, які розробляли і використовували університетські викладачі протягом XIX – початку XX ст., варто віднести також репетиції та співбесіди. Їхня головна мета полягала в активізації та контролі за навчальною діяльністю студентів, посиленні їх самостійної навчальної та виховної роботи протягом усього навчального року. З середини 30-х років XIX століття репетиції та співбесіди було внесено до розкладу занять в університетах підросійської України, де обговорювалися різні часописи, українські альманахи, етнографічні збірники, інші українські видання, що видавали університетські вчені. Як свідчить звіт університету св. Володимира за 1835 рік, у цей період кожного тижня університетськими викладачами проводились «вибіркові і короткотермінові» репетиції. Так звані «головні і загальні» репетиції були проведені ними наприкінці навчального року [4, 38].

У Харківському університеті репетиції проводились у вигляді діалогу між викладачами і студентами щотижнево і «по третинах року». Щотижневі репетиції проводили студенти-кандидати або ад'юнкти і магістри, «по третинах року» – ті викладачі і професори, які читали теоретичні курси. На репетиціях перевірялися конспекти студентів, засвоєння ними однієї або кількох тем теоретичних курсів, забезпеченість їх літературою та знаннями рекомендованої літератури, відвідування студентами бібліотеки [1].

Важливе місце в активізації навчальної та громадянської діяльності студентів університетів в імперську добу займала і така форма роботи, як співбесіди, мета яких полягала в тому, щоб «привчати студентів до вільного викладу думки». На початку XIX ст. співбесіди як і репетиції, що

проводились у Харківському університеті, мали епізодичний характер. Проте з 1835 р., коли ректор університету професор І. Кронеберг склав «Проект про вчені співбесіди між студентами та викладачами», співбесіди отримали відповідний педагогічний статус і стали систематичними. У порівнянні з репетиціями вони мали більш комплексний характер, проводилися один-два рази на місяць протягом 2 – 4-х академічних годин, як правило у «сократичній формі». Їх проведення було обов'язковим не тільки для всіх професорів, але і для ректора університету.

Як свідчить вивчення звітів викладачів за 1835 – 1849 рр., під час співбесід студенти виступали з аналітичними повідомленнями про новини педагогічної та спеціальної літератури, читали і обговорювали свої реферати і рецензії на різні роботи, висловлювали свої побажання щодо організації та змісту навчальних занять. Співбесіди допомагали викладачам вивчати інтереси, здібності, громадянські погляди та індивідуальні особливості студентів. Репетиції, котрі розглядались класичними університетами України як один із дійових засобів об'єктивного контролю за успішністю студентів, а також розвитку у них громадянських почуттів впроваджувались в навчальний процес до 1849 р. і були відновлені лише після прийняття університетського статуту 1863 р.

Треба підкреслити, що важливою особливістю педагогічного процесу в університетах України XIX – поч. XX ст. було те, що в його предметне коло поступово впроваджувались провідні дидактичні принципи вищої школи: принципи науковості, доступності навчання, зв'язку теорії з практикою та унаочнення, свідомості і активності засвоєння навчального матеріалу, виховуючого характеру навчання та інші.

Для посилення науково-пізнавального рівня навчально-виховного процесу професори Новоросійського університету під час читання лекцій використовували будь-яку можливість для того, щоб привернути увагу студентів до важливих питань науки та суспільства і з допомогою «різних вказівок та рекомендацій сприяли більш ґрунтовному ознайомленню студентів з літературою предмету та подіями, що відбувалися в суспільстві» [4, 198]. Саме новизною поглядів, науковою доказовістю, яскравістю, оригінальністю думки вабили до себе блискучі лекції відомого вченого та педагога Іллі Мечникова [1, 203].

Отже, аналіз історико-педагогічної літератури, архівних документів

дозволив визначити історичний, територіальний та освітній фактори, які впливали на розвиток вищої освіти та виховання означеного періоду, простежити еволюційні зміни у змісті, формах та методах громадянського виховання у системі університетської освіти України у період XIX – початку XX ст. У результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що трансформація змісту громадянського виховання студентської молоді імперської доби коригувалася в залежності від загальної суспільно-політичної обстановки в країні, що знайшло відображення в університетських статутах XIX століття, появою українського національно-демократичного руху, поширенні освіти серед народу, боротьбою за національну мову, культуру.

Висновки. Опрацьований матеріал дає можливість зробити висновок, що проблема громадянського виховання студентів українських університетів XIX – поч. XX століття є вельми складною і не може охоплювати завдання, окреслені нашим дослідженням. Так, історичного обґрунтування потребує дослідження еволюції становлення громадянського виховання молоді в історії педагогічної думки, вивчення впливу викладачів вітчизняних університетів XIX – поч. XX століття у формуванні громадянських якостей студентської молоді та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України : історія, теорія. / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
2. Антонович В. Б. Твори. / В. Б. Антонович. – К., 1932.
3. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К. : Знання, 2003. – 452 с.
4. Костомаров М. Мысли южноруса / М. Костомаров // Основа. – 1862. – № 5. – С. 3.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання. – 2005. – 485 с.
6. Теорія та методика виховання : Навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.

РЕЗЮМЕ

Л. Б. Прокофьева. Некоторые аспекты гражданского воспитания студенческой молодежи в отечественных университетах XIX – нач. XX столетия.

В статье обозначены факторы, которые влияли на развитие высшей школы Украины XIX – нач. XX века и определяли особенности гражданского воспитания студенческой молодежи. Раскрыты содержание, методы и формы гражданского воспитания в высших учебных заведениях XIX – нач. XX вв.

Ключевые слова: воспитание, гражданское воспитание, студент, история гражданского воспитания.

SUMMARY

L. Prokofyeva. Some aspects of civil education of students in national universities in XIX – beg. of XX centuries.

The article identified the factors that influenced on the development of higher education of Ukraine XIX - beg. XX century and defined features of civil education of students; disclosed the contents, methods and forms of civil education in higher educational establishments of the XIX - beg. XX century.

Key words: education, civil education, student, history of civil education.

УДК 378.2 +378.1:[37]: 342.537.[5] (477)

І. Ю. Регейло

Національна академія
педагогічних наук України

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ (1918 – 2010)

Уперше в педагогічній науці проаналізовано нормативно-правове забезпечення підготовки кадрів вищої кваліфікації з 1918 по 2010 рр. Визначено правові механізми діяльності аспірантури, докторантури, підготовки наукових кадрів у період УРСР та незалежної України, а також у сучасних умовах реформування системи атестації кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: *нормативно-правове поле, кадри вищої кваліфікації, аспірантура, докторантура, атестація, підготовка наукових кадрів.*

Останнім часом предметом активного обговорення в наукових колах України став процес підготовки кадрів вищої кваліфікації, визначений чинною нормативно-правовою базою. Причини такого інтересу науковців до цієї проблеми є очевидними. На початку ХХІ століття комплексні дослідження питань розвитку науки в умовах, пов'язаних зі складним процесом державотворення та переходом України до ринкової економіки, входженням у Європейський освітній простір та підписанням Болонської декларації, набувають дедалі більшого теоретичного та практичного значення. Це зумовлює предмет нашого дослідження, яким є державна політика щодо системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у СРСР, УРСР та незалежній Україні. Мета полягала у дослідженні генези розвитку правового поля підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів протягом 1918 – 2010 років.

Матеріалом наукових розвідок слугували нормативно-правові акти, в яких містяться норми права. До джерел з історії становлення і розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні ми відносимо види підзаконних нормативно-правових актів залежно від